

Aleksandra Barwicka-Makula

<http://orcid.org/0000-0001-8053-5694>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

aleksandra.barwicka@us.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2022.3904.11

Królowe – Habsburżanki jako panie dworu.

Proces rekrutacji na dwory żon Zygmunta III Wazy

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule dwór królowej postrzegany jest jako miejsce jej aktywności, gdzie tworzy ona wielowymiarowe relacje międzyludzkie, stając się centrum skomplikowanej społecznej sieci. Jego celem jest przedstawienie habsburskich żon Zygmunta III jako świadomych pań dworu, mających wpływ na dobór dworzan. Królowe Anna i Konstancja inicjowały proces rekrutacyjny. Korzystały z pośrednictwa dworu monachijskiego. Miały sprecyzowane wymagania odnośnie do kandydatów na dworzan. Oceniały pracę swoich sług. W zamian otaczały ich troskliwą opieką. Habsburżanki dbały o odpowiednie warunki bytowe i finansowe swoich dworzan, a zwłaszcza wychowanie i korzystne zamążpójście dworek. Swoimi działaniami sprawiały, że ich dwory przypominały solidnie zarządzane gospodarstwa.

SŁOWA KLUCZE: królowa, Anna Habsburżanka (1573–1598),
Konstancja Habsburżanka (1588–1631), dwór, dworzanin

ABSTRACT

Habsburgian Ladies of the Court. The Recruitment System for the Courts of the Wives of Sigismund III Vasa

In this article, the queen's court is seen as a place of her activity, where she creates multi-dimensional interpersonal relationships, becoming the center of a complex social network. Its aim is to present the Habsburg wives of Sigismund III as conscious ladies of the court who influenced the selection of courtiers. Queens Anne and Constance initiated the recruitment process. They benefited from the intermediation of the Munich court. They had specific requirements for candidates for courtiers. They judged the work of their servants but in return, they surrounded them with loving care. The Habsburg women cared for the appropriate living and financial conditions of their courtiers, especially the upbringing and favorable marriage to

the ladies-in-waiting. With their actions, they made their courts resemble well-managed households.

KEYWORDS: queen, Anne of Austria (1573–1598), Queen of Poland, Constance of Austria (1588–1631), court, courtier

Problematyka dworu polskiej królowej nie cieszy się dużym zainteresowaniem wśród rodzimych badaczy. Dotychczasowe badania podążały dwutorowo – powstały opracowania stawiające sobie za cel omówienie organizacji i rekonstrukcję składów osobowych dworów monarszych małżonek (Marchwińska, 2008; Bogucka, 2009) bądź prace ukazujące ich klimat naukowo-kulturalny (Targosz, 1975). Jedynie książka Bożeny Fabiani (1976) próbowała ukazać dwór królowej Ludwiki Marii w wielu różnych aspektach: jako zbiorowisko różnych ludzi; miejsce stykania się wielu dążeń i interesów; instytucję o tradycyjnej, zhierarchizowanej strukturze; przestrzeń, w której rodziły się polityczne intrygi, ale także przenikały odmienne kultury. Uważna lektura pracy Fabiani prowadzi do wniosku, że osobowość i charakter monarchini kształtują jej otoczenie, wpływają na funkcje, jakie ono pełni (społeczne, kulturowe, naukowe, a nawet polityczne). Określenie charakteru i roli dworu królowej wydaje się łatwiejsze dla żony dwóch Wazów, trudniejsze dla monarchiń, które nie przejawiały lub nie mogły przejawiać, z powodu ograniczeń narzucanych przez królewskich małżonków, większej aktywności i ambicji politycznych.

Przełomowa w tym zakresie jest propozycja metodologiczna Agnieszki Januszek-Sieradzkiej, która zakłada, że

Dwór nie mógł istnieć bez królowej, ale i ona nie mogła być w pełni królową bez niego. Organizował jej przecież codzienne życie i otaczał ją splendorem w czasie wystąpień publicznych. Wypełniając te dwa podstawowe zadania, sprawiał, że jej królewska godność była widoczna i zamaniestowana wobec poddanych. (...) Był więc dwór strukturą – mechanizmem – przestrzenią – środowiskiem żywym, pulsującym, mającym swoje podskórne życie, sekrety i tajemnice, zmieniającym się nie tylko i nawet nie przede wszystkim z powodu rotacji personalnych, ale głównie z powodu nieustannej interakcji między królową a tworzącymi go ludźmi. Był nie tylko hierarchią czy strukturą (...), ale był niczym żywy organizm, tworzący niezliczone i wielowymiarowe relacje między ludźmi, z królową w centrum owego społecznego systemu czy też skomplikowanej społecznej sieci (Januszek-Sieradzka, 2017, s. 11–12).

Należy zatem przyjąć, że każda monarchini, niezależnie od poziomu jej zaangażowania w sprawy państwowe, wywierała wpływ na swoje dworskie

otoczenie – kreując grono swoich faworytów, tworząc nieformalne konstelacje społeczne (m.in. poprzez aranżowanie małżeństw dworzan) czy przenosząc do nowej ojczyzny wzory i rozwiązania stosowane na dworach swych rodziców.

Według autorki niniejszego tekstu warto rozważyć w odniesieniu do polskich królowych również postulatory badawcze sformułowane przez niemiecką historyk Katrin Keller we wstępie do pracy zbiorowej *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit* (Braun, Keller i Schnettger, 2016), która postrzega cesarzowe jako ważne aktorki na scenie wydarzeń politycznych i dynastycznych. Jej zdaniem rozwijały one bowiem różnorodną aktywność. Były pośredniczkami w transferze kultury, jako mecenaski promowały sztukę i naukę, a także odgrywały istotną rolę w sprawach religijnych jako wzory pobożności. Sposobność do rozwijania działalności politycznej stwarzały im relacje utrzymywane z własną dynastią bądź kontakty z zagranicznymi posłami. Nierzadko, z uwagi na możliwości protekcyjne i doradcze, postrzegane były jako liderki własnej partii dworskiej. Zasadniczo Keller wyodrębniła sześć istotnych obszarów działania cesarzowej – rodzina i polityka rodzinna, wstawiennictwo, tworzenie sieci kontaktów, reprezentacja, wspieranie religii i Kościoła, doradztwo polityczne. Kategorie te z powodzeniem można odnieść do polskich królowych. Warto spojrzeć na królewskie małżonki jako kobiety ukształtowane przez osobiste doświadczenia, konstelacje na dworze i wymogi polityki europejskiej, relacje z mężem, a także wpływy kulturowe. W takim ujęciu dwór królowej jawi się jako faktyczne miejsce jej aktywności, gdzie żyła ona w aurze nieprzystępności i ceremonialnego dystansu, ale też działała – wpływała na nową ojczyznę i zmieniała ją.

Ograniczone ramy niniejszego tekstu uniemożliwiają kompleksowe omówienie nakreślonego problemu badawczego, ale pozwalają zwrócić uwagę na interesujące zagadnienie, jakim był system rekrutacji dworzan królowej. Zaprezentowane ono zostanie na przykładzie żon Zygmunta III, gdyż stan wiedzy na temat dworów Anny i Konstancji Habsburżanek oraz dostępna baza źródłowa pozwalają na postawienie tezy, że obie wspomniane królowe działały jako świadome panie dworu – miały wpływ na dobór dworzan i nadawały rytm życiu dworskiemu. Duże zasługi w odtworzeniu organizacji, składów osobowych oraz finansów dworów królowych Anny i Konstancji miał austriacki historyk Walter Leitsch. Jego dzieło poświęcone życiu na dworze Zygmunta III Wazy (Leitsch, 2009) zawiera obszernie fragmenty dotyczące dworów jego małżonek, nie zamyka ono jednak możliwości podjęcia dalszych badań nad tym tematem, chociażby z uwagi na niejasne założenia metodologiczne, chaotyczną narrację, a także emocjonalne zaangażowanie oraz brak dystansu autora do badanych i opisywanych zagadnień, objawiające

się m.in. w przecenianiu politycznej roli królowej Anny, a marginalizowaniu znaczenia królowej Konstancji. Książka Leitscha nie stała się do tej pory również nowym początkiem, silnym impulsem do podejmowania tej problematyki, nie sprowokowała dyskusji nad dworem pierwszego Wazy i dworami jego małżonek. Wiele bardzo cennych ustaleń Leitscha nie znalazło odzwierciedlenia w polskich pracach historycznych wydanych po 2009 r., przykładowo te dotyczące pochodzenia Urszuli Meyerin i jej pozycji zajmowanej w strukturze dworskiej czy narodowościowego oblicza dworu królowej (prymat Bawarczyków, a nie mieszkańców habsburskich krajów dziedzicznych).

Krótkie, trwające zaledwie sześć lat „polskie królowanie” Anny jest dobrze naświetlone źródło, także pod kątem organizacji i składu osobowego jej dworu. Różnorodny materiał – zachowane wykazy dworzan oraz służby dworu wraz z wypłacanymi im wynagrodzeniami¹, przede wszystkim jednak korespondencja monarchini z matką Marią Bawarską² oraz listy innych „polskich” korespondentów arcyksiężnej³ – przynoszą cenne informacje o wypełnianiu przez Austriaczkę tytułowej roli pani dworu – zarządczyni zasobami ludzkimi, rekrutującej dworzan i oceniającej ich pracę, oraz troskliwej opiekunki, dbającej o odpowiednie warunki bytowe, wychowanie i zamążpójście dworek.

Gorzej, mając na uwadze dostępną bazę źródłową, wypada dwudziestostulecnie panowanie jej siostry i następczyni u boku Zygmunta III, królowej Konstancji. Nie zachował się żaden rejestr dworu, nie przetrwał żaden dokument informujący o wysokości dworskich pensji, nie dysponujemy listami monarchini do matki, posiadamy nieliczne listy „polskich korespondentów” – ostatni znany list Urszuli do Marii Bawarskiej, pisany z Krakowa, opatrzony jest datą 23 września 1607 r.⁴, a to właśnie korespondencja tej ostatniej ma kapitalne znaczenie dla rekonstrukcji codzienności dworu królowej, zwłaszcza jej wymiana listów z dworem bawarskich Wittelsbachów⁵.

Warto odnotować, że przygotowana jest edycja zachowanego, liczącego 206 listów, korpusu korespondencji Urszuli Meyerin. Będzie ona efektem wieńczącym projekt naukowy Kolji Lichego i Olivera Hegedüsa z uniwersytetu w Giessen, zatytułowanego *Die Hofkorrespondenzen Ursula Meyers: Dynastische Netzwerke um 1600 zwischen Warschau, München, Graz*

1 Przykładowo Wien, Haus-Hof-und Staatsarchiv (dalej: HHHStA), Hausarchiv, Familienakten, Karton 25, k. 506–511, 512–519.

2 Tamże, Familienkorrespondenz A, Karton 40, k. 1–271v, Karton 47, k. 1–12v.

3 Tamże, Kartony 41, 42, 43, 44, 45, 47.

4 Tamże, Karton 44, k. 86–91v.

5 München, Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Kasten Schwarz, 6613–6614.

und Wien. Częściowe wyniki projektu (obszerne rejestry korespondencji Urszuli z dworem monachijskim z lat 1625–1634) zostały już opublikowane w portalu internetowym CBHist., stworzonym przez Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie⁶. Stanowią one niezwykle przydatny materiał, pozwalający odtworzyć proces rekrutacji dworzan przez habsburskie żony Zygmunta III Wazy.

Fundamentalną rolę w organizacji dworu królowej Anny odegrała jej matka Maria Bawarska, która już podczas rokowań matrymonialnych zdecydowanie stawiała warunki dotyczące otoczenia przyszłej królowej. Kwestie liczebności orszaku, który miał towarzyszyć arcyksiężniczce w drodze do nowej ojczyzny, i wielkości jej dworu były przedmiotem wewnątrzdynastycznej dyskusji (z członkami rady opiekuńczej – cesarzem Rudolfem II i Ferdynandem Tyrolskim oraz namiestnikiem Austrii Wewnętrznej arcyksięciem Ernestem). Habsburgowie zalecali arcyksiężnej umiar z uwagi na koszty utrzymania eskorty w granicach władztwa habsburskiego i antyhabsburskie nastroje w Rzeczypospolitej, odwoływali się do ustaleń dotyczących orszaków i dworów żon Zygmunta Augusta. Arcyksiężna akcentowała fakt, że Zygmunt III nie rozstrzygnął jeszcze, czy powróci do Szwecji, czy też pozostanie w państwie polsko-litewskim, dlatego według niej należało przygotować się na różne ewentualności oraz powinno się dążyć do uregulowania kwestii oprawy i dworu. Żądała dla swej córki gwarancji doboru dworzan, zwłaszcza gdy przyjdzie jej panować w luteranckim kraju (Roth, 1967, s. 61). Młody Waza, któremu zależało na poślubieniu Austriaczki, okazał się daleko bardziej ugodowy niż jego wuj Zygmunt August. Równocześnie z negocjacjami wewnątrzdynastycznymi i pertraktacjami z Zygmuntem III Maria Bawarska czyniła starania, by zrekrutować dworzan przyszłej królowej polskiej i/lub szwedzkiej. Natrafiła przy tym na liczne problemy, związane m.in. z nieodległym terminem zaślubin i niemożnością zwerbowania personelu dworskiego w protestanckiej Austrii Wewnętrznej. Zwróciła się zatem o pomoc do bawarskich Wittelsbachów – do brata Wilhelma V, bratowej Renaty Lotaryńskiej i siostry Maksymiliany. Poszukiwała zwłaszcza odpowiedniej ochmistrzyni i pańien dworskich. Swoje prośby kierowała również na dwór w Innsbrucku⁷. Zabiegi arcyksiężnej w zasadzie zakończyły się sukcesem – z Anną Austriaczką do nowej ojczyzny wyruszył prawie kompletny dwór (brakowało jedynie ochmistrzyni), przygotowany także na okoliczność przeprowadzki do niekatolickiej Szwecji.

6 <https://cbhist.pan.pl/de/quellen-und-studien/mittelalter-und-cuzeit/hofkorrespondenz-von-ursula-meyer-1592-1635/> (dostęp: 01.09.2021).

7 Maria Bawarska do Wilhelma V Bawarskiego, Graz, 27 III 1591 (Stieve, 1886, s. 458–460); Maria Bawarska do Wilhelma V Bawarskiego, Graz, 14 II 1592 (Stieve, 1886, s. 472).

Wyznaczone przez Marię Bawarską kierunki rekrutacji – werbowanie dworzan za pośrednictwem książąt bawarskich, w dużo mniejszym zakresie władców Tyrolu, okazały się trwałe. Obie żony Zygmunta III preferowały w swym otoczeniu Bawarki i Bawarczyków, rzadko uzupełniały skład swojego dworu miejscowymi ludźmi – na dworze Anny poza rzeczą jasną polskim ochmistrem Stanisławem Krasickimi i marszałkową Anną Radziwiłłową służyli jedynie Stanisław Fogelweder jako kanclerz i sekretarz królowej oraz Mikołaj Kołaczkowski jako pokojowiec. Średnio na łączną liczbę ośmiu panien dworskich dwie były Polkami, pojedyncze polskie imiona można znaleźć wśród sług dworskich.

Nie ma na to dowodów, ale możemy przypuszczać, że Maria Bawarska miała wpływ także na powstanie dworu młodszej córki. Po śmierci arcyksiężnej (1608) jej wysiłki, by skompletować dwór królowej Konstancji, kontynuowała Urszula Meyerin, zwracając się o pomoc do ks. bawarskiego Wilhelma V, a po jego śmierci (II 1626 r.) do jego syna elektora Maksymiliana I i synowej Elżbiety Renaty.

Niezmiennie były również problemy rekrutacyjne – dlaczego tak trudno było zwerbować personel na dwór polskiej królowej, skoro warunki finansowe nie były złe (proponowane pensje były wyższe niż w Monachium i Grazu), a słudzy byli dobrze traktowani? Być może pewien wpływ na niechętny stosunek do podejmowania służby na polskim dworze miały opóźnienia wypłaty wynagrodzeń. Dworzanie królowej byli opłacani z dochodów dóbr oprawnych, te zaś były uzależnione m.in. od terminu przyznania królowej oprawy. Badania (Lewandowska-Malec, 2008; Szulc, 2015) wskazują, że kwestia zabezpieczenia majątkowego małżonki królewskiej stawała się często elementem walki politycznej między opozycją a monarchą, w której zgoda na uchwalenie oprawy traktowana była jako skuteczny środek wywierania presji na władcę. Oprawy habsburskich żon Zygmunta III uchwalono ze znacznym opóźnieniem – królowej Anny w 1593 r. (rok po ślubie), zaś królowej Konstancji dopiero w 1609 r. (bliżej cztery lata po zawarciu małżeństwa), co niewątpliwie miało wpływ na uzyskiwanie pierwszych procentów z dóbr oprawnych, a co za tym idzie wypłatę pensji dworskich.

Większą przeszkodą okazywał się jednak niechętny stosunek potencjalnych kandydatów i kandydatek do wyjazdu do dalekiej Rzeczypospolitej czy Szwecji, ich obawy związane z podróżowaniem w niespokojnych czasach (zwłaszcza po wybuchu wojny trzydziestoletniej). Nie bez znaczenia były trudności aklimatyzacyjne, wynikające z bariery językowej, przede wszystkim jednak niechęć do odmiennych stosunków panujących na dworze – rodzimym i polskim, które w dużym uproszczeniu możemy określić niemieckim porządkiem i polskim chaosem. Niepochlebne opinie o problemach organizacyjnych na królewskim dworze rozpowszechniali

członkowie orszaku królowej Anny powracający do ojczyzny po zakończeniu uroczystości weselnych. Korespondenci arcyksiężnej również donosili o osobliwościach polskiego dworu, nawet Anna Austriaczka pewne odrębności w jego funkcjonowaniu tłumaczyła polskimi zwyczajami (Leitsch, 2009, s. 508–509). Czy istotnym problemem dla cudzoziemców był brak spisanych ordynków dworskich (*Hofordnungen*), skodyfikowanego ceremoniału? Czy istnieje możliwość, że takie dokumenty istniały, tylko się nie zachowały? Królowa Anna zdradzała w listach do matki zainteresowanie tą problematyką, m.in. dopytywała, jak został zorganizowany dwór jej brata Ferdynanda po objęciu samodzielnych rządów w krajach Habsburgów styryjskich. Z kolei Maria Bawarska chciała wiedzieć, jak funkcjonował szwedzki dwór królowej wdowy Gunilli Bielke, drugiej żony Jana III Wazy⁸. Wspomniany Walter Leitsch, mimo olbrzymiego zasięgu kwerendy, nie natrafił jednak na żadną źródłową wskazówkę, która mogłaby świadczyć, że Zygmunt III kazał sporządzić, na wzór habsburski, lub jedynie inspirowany tamtejszymi rozwiązaniami, „porządek dworski”. Udało mu się odnaleźć jedynie porządek zasiadania do posiłków, obowiązujący we fraucymerze królowej Anny (Leitsch, 2009, s. 510, 2534–2535). Na dworze polskim istniały reguły, chociaż niespisane, to czytelne dla miejscowych dworzan i szlachty, wzrastających w określonej tradycji, trudniejsze do przyswojenia dla obcych.

Czasami problemy rekrutacyjne wynikały z niezaspokojonych oczekiwań kandydatów, którzy pomyślnie przeszli procedurę zatrudnienia. Za przykład może posłużyć niejaka Khöblin, zaangażowana jako pokojowa królowej Anny Katarzyny Konstancji, która przybyła do Warszawy z Monachium w grudniu 1629 r. Opuściła ona polski dwór przy najbliższej okazji (w połowie VII 1630 r.), ponieważ był dla niej zbyt cichy i zamknięty⁹. Częściej zdarzało się jednak, że proponowane przez dwór monachijski kandydatki nie spełniały wysokich wymagań polskich królowych, dotyczących wieku, stanu cywilnego, pochodzenia, kompetencji, cech osobowościowych, a nawet wyglądu zewnętrznego – przybliżę owe oczekiwania monarchiń na przykładzie poszukiwań odpowiedniej ochmistrzyni.

Z uwagi na znaczenie ochmistrzyni na dworze królowej, na jej zakres odpowiedzialności (dbanie o porządek i dyscyplinę oraz wychowanie

8 Anna Habsburżanka do Marii Bawarskiej, Warszawa, 19 XII 1597 (HHStA, FK 40, k. 260–264); Anna Habsburżanka do Marii Bawarskiej, Sztokholm, 20 V 1594 (Dobner, 2015, 133–134).

9 Urszula Meyerin do elektorowej Elżbiety Renaty, Ujazdów, 1 I 1630; Urszula Meyerin do elektorowej Elżbiety Renaty, Ujazdów, 13 VII 1630. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1630-1634.pdf> (dostęp: 01.09.2022)

dworek), funkcję tę planowano powierzyć osobie doświadczonej, najlepiej wdowie, wywodzącej się ze stanu szlacheckiego, w zamian oferując wysokie uposażenie¹⁰. Odpowiedniej kandydatki Maria Bawarska poszukiwała od 1591 r. Fiaskiem zakończyły się negocjacje arcyksiężnej z Euphrosiną Polandin. W konsekwencji pierwsza żona Zygmunta III przybyła do Rzeczypospolitej bez ochmistrzyni. Dopiero późnym latem 1593 r. funkcję tę objęła Szwabka – Barbara Warschenhauserin. Wydaje się jednak, że nie spełniła ona oczekiwań królowej Anny, ponieważ monarchini kilkakrotnie prosiła matkę o pomoc w znalezieniu nowej ochmistrzyni, m.in. by wsparła jej zabiegi na dworach w Monachium i Innsbrucku. Najpewniej gdyby udało się zwerbować lepszą kandydatkę, Warschenhauserin zostałaby przesunięta na stanowisko ochmistrzyni królowej Anny Marii. Władcy nie odpowiadał trudny charakter Szwabki – gadatliwej plotkary, do tego konfliktowej, gburowatej, rządnej władzy i zazdrosnej o wpływy innych. Nie bez znaczenia musiała być także niechęć Warschenhauserin do ulubionej dworki królowej – Urszuli Meyerin. Austriaczka czyniła starania, by sprowadzić na polski dwór Brigitę von Aschenhauserin, wdowę z córkami, godząc się nawet, by kandydatka zabrała do Rzeczypospolitej swoje córki, oferując, że przyjmie je na panny dworskie. Ostatecznie doszła do porozumienia z Ursulą Scharrerin, która przybyła do Warszawy z córką w kwietniu 1596 r. i pozostała do rozwiązania dworu po śmierci królowej. Nie wiemy jednak, czy zastąpiła Warschenhauserin (Anna nie wymienia jej więcej w listach do matki, po odnotowaniu jej przyjazdu). Z czasem królowa przywykła do sposobu bycia Warschenhauserin, a ta dołączyła do grona korespondentów Marii Bawarskiej. Szwabka pozostała na dworze nawet po śmierci swej mocodawczyni jako ochmistrzyni dworu dzieci królewskich. Możliwe, że funkcję tę objęła już wcześniej po przybyciu Scharrerin (Leitsch, 2009, s. 528–542). Jej charakter nadal był jednak przedmiotem krytyki, m.in. Zygmunta III, który skarżył się w listach pisanych do swojej teściowej na metody wychowawcze Barbary Warschenhauserin. Zdaniem króla ochmistrzyni traktowała jego potomstwo nazbyt szorstko¹¹.

Dzięki dworskim konfliktom, których świadectwa odnajdujemy w listach kierowanych do Marii Bawarskiej przez szerokie grono jej korespondentów, dysponujemy interesującą charakterystyką ochmistrzyni dworu królowej Anny. Niestety niewiele wiemy o ochmistrzyni bądź ochmistrzyniach dworu królowej Konstancji – w źródłach wzmiankowana jest tylko niejaka Seibersdorferin (Seibelsdorfin), która nie wypełniała

10 W 1595 r. było to 300 florenów rocznie, komorna zarabiała 150 florenów, panny dworskie i pokojowe po 100 florenów (Leitsch, 2009, s. 2527).

11 Zygmunt III Waza do Marii Bawarskiej, Warszawa, 19 V 1598 (HHStA, FK 41, k. 44v).

dobrze swych obowiązków. Co najmniej od początku 1628 r. monarchini zabiegała na dworze monachijskim, by zastąpić ją kimś innym. Z listu Urszuli Meyerin do elektorowej Elżbiety Renaty, pisanego z Warszawy 24 stycznia 1628 r., dowiadujemy się, że królowa potrzebuje nowej ochmistrzyni, bo aktualna często choruje¹². Niemal rok później Meyerin przekazywała żonie Maksymiliana I Bawarskiego stanowisko Konstancji odnośnie do zaproponowanej kandydatki na ochmistrzynię – władczyni nie mogła jej zaangażować z uwagi na niski wzrost i garb, ponieważ jej niedostatki urody z pewnością byłyby wyśmiewane przez polską szlachtę. Królowa prosiła o dalsze poszukiwania, wskazując, że kandydatka nie musi być wysoko urodzona, ale powinna być szlachcianką, osobą zdolną do kierowania dworem¹³. Konstancja bardzo liczyła, że nową ochmistrzynię uda się sprowadzić do Polski jeszcze latem 1629 r., bowiem w połowie lipca został do Monachium wysłany pokojowiec królowej Johannes Stizl, któremu powierzono zadanie odprowadzenia do Rzeczypospolitej zrekrutowanych przez parę elektorską dworek. Wspomniany Stizl niezbyt rzetelnie wywiązał się ze swojego obowiązku¹⁴ – tak wyczekiwane na polskim dworze kobiety dotarły tam dopiero 13 grudnia 1629 r.¹⁵ Nie było wśród nich jednak ochmistrzyni, gdyż elektorowa ostatecznie nie zdecydowała się wysłać do Polski przewidzianej na to stanowisko niejakiej pani Muggenthal (Muggendallerin), uznając, że jej kandydatura nie byłaby odpowiednia¹⁶. Konstancja była jednak zdecydowana odesłać do Monachium

12 <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1625-1629.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

13 Urszula Meyerin do elektorowej Elżbiety Renaty, Warszawa, 6 I 1629. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1625-1629.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

14 Stizl miał załatwić w Bawarii także swoje prywatne sprawy (jechał po żonę), odwiedził Eichstätt, Augsburg i Neuburg, nie informował jednak ani dworu monachijskiego, ani polskich mocodawców o swoich przedłużających się interesach. Zrekrutowane dworki czekały na wyjazd do Rzeczypospolitej kilka tygodni. Ostatecznie opuszczono Monachium 30 listopada. Królowa była niezadowolona, że jej nowe dworki musiały podróżować późną jesienią, gdy aura temu nie sprzyja. Król zdecydował o niewykorzystywaniu więcej Stizla do takich usług, ponieważ nie nadawał się do tego. Urszula Meyerin do elektorowej Elżbiety Renaty, Warszawa, 1 I 1630. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1630-1634.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

15 Panna dworska Ungelter została przyjęta do fraucymeru królowej, ponieważ w ostatnim czasie dwie dwórki wyszły za mąż. Khöblin została pokojową królowej, Böckhin – dworką Marii Klary Wittelsbach. Annę Schwarzdorferin zatrudniono jako pokojową królowej, piąta kobieta została zatrudniona jako szwaczka.

16 Elektorowa Elżbieta Renata do Urszuli Mayerin, s. 1, 3 I 1630. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1630-1634.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

Seibersdorferin, prosiła Elżbietę Renatę, by nie rezygnowała z poszukiwań. Zapowiedziała przyjazd na dwór bawarski swojego dworzanina Blumhofa¹⁷, który miał przedstawić parze elektorskiej powody, dla których królowa pragnie zakończyć współpracę z Seibersdorferin – nie należało do nich słabe zdrowie ochmistrzyni, tylko sposób, w jaki podchodziła do swoich obowiązków – miała przedkładać swoje pochodzenie nad dobrą służbę królowej. Zabiegi Elżbiety Renaty okazały się jednak bezskuteczne – elektorowa tłumaczyła w liście do Urszuli Meyerin z dnia 28 lutego 1630 r., jak trudno znaleźć odpowiednie kandydatki, a jeszcze trudniej przekonać je do przeprowadzki do tak odległego kraju. Z tych względów Seibersdorferin najpewniej pozostała na dworze do śmierci Konstancji (zm. 10 VII 1631). Faktyczny wieloletni wakant na stanowisku ochmistrzyni nie dezorganizował jednak życia na dworze z uwagi na rolę, jaką na nim odgrywała Urszula Meyerin.

Niewątpliwie habsburskie żony Zygmunta III chciały kreować swoje dworskie otoczenie, często jednak ograniczane były w tym zakresie przez niemożność zwerbowania następczyń niekompetentnych czy nie lubianych dworek. Za przykład mogą posłużyć perypetie królowej Anny z komorną (*Kammerfrau*) Barbarą von Eyß, czy akuszerką Kirmeierin. O pierwszej w listach do matki pisała, że nie nadaje się ona na damę do towarzystwa, ponieważ jest małomówna i nie jeździ konno. Królową denerwował jej brak doświadczenia i to, że nieuważnie wykonywała swoje obowiązki, przede wszystkim jednak drażniła ją niemożność porozumienia się, którą wyraziła nieprzetłumaczalnym przysłowiem „wie ein Dorf mit einem unsinnigen Pfaffen”¹⁸. Mimo to Barbara von Eyß pozostała na dworze do śmierci królowej.

Austriaczka nie była również zadowolona ze sposobu, w jaki wykonywała swoje obowiązki akuszerka Kirmeierin. Przez długi czas monarchini nie darzyła jej zaufaniem. Chciała ją odesłać, dlatego intensywnie poszukiwała następczyni. Najpewniej niechęć do Kirmeierin wiązała się z ciężkim przebiegiem pierwszego porodu. Anna zmuszona przez okoliczności (konieczność urodzenia drugiego dziecka w nieprzyjaznej Szwecji) skorzystała ponownie z pomocy Kirmeierin. Tym razem poród miał łagodniejszy przebieg, a królowa doceniła starania swojej akuszerki.

17 Blumhof do Monachium jechał z żoną Anną Kathariną z domu Spizin, pokojową królową. Oboje kończyli wieloletnią służbę na dworze królowej. Wraz z nimi wyjeżdżały pochodząca z Innsbrucku pokojowa Regina Pflaumin (13 lat w służbie monarchini), którą do ojczyzny wzywały sprawy rodzinne, oraz panna dworska Vogtin von Feingen, którą ojciec chciał wydać za mąż. Urszula Meyerin do Elżbiety Renaty, Ujazdów, 13 VII 1630. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1630-1634.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

18 Anna Habsburżanka do Marii Bawarskiej, Kraków, 14 X 1594 (Dobner, 2015, s. 190).

Ostatecznie, gdy dowiedziała się, że kolejny raz jest w ciąży, napisała do matki, by zaprzestała poszukiwań nowej akuszerki, gdyż porozumiała się z Kirmeierin. To ona najprawdopodobniej towarzyszyła królowej przy narodzinach królewicza Władysława. Po nich jednak opuściła polski dwór, zmarła w tym samym roku (Leitsch, 2009, s. 579).

Królowe były troskliwymi paniami dworu. Sumiennie realizowały swe powinności względem pańien dworskich – korzystnie wydawały je za mąż, wypłacały posagi i pokrywały koszty przyjęcia weselnego. Za przykład może nam posłużyć sprawa małżeństwa Magdaleny von Egk z dworzaniem królewskim Krzysztofem Przyjemskim. Anna Austriaczka zwróciła się listownie do Marii Bawarskiej z prośbą o pomoc w uzyskaniu zgody ojca Magdaleny na planowany mariaż. Zapewniała arcyksiężną, że kandydat na męża panny von Egk pochodził ze znaczącego szlacheckiego rodu, zaś jego stryj Stanisław Przyjemski pełnił urząd marszałka wielkiego koronnego¹⁹. Przejęła na siebie obowiązek finansowego zabezpieczenia młodej pary i organizacji wesela, które odbyło się w kwietniu 1595 r.

Osobowość królowej zawsze znajdowała odzwierciedlenie w charakterze jej dworu. Z tego względu dwory habsburskich żon Zygmunta III przypominają solidnie zarządzane gospodarstwa, przede wszystkim jednak stanowiły azyl dla królewskiej rodziny, dom dla królowien i królewiczów. Dwór królowej zmieniał się wraz z pojawieniem się dzieci – zasadniczo fraucymer nie notował większych wzrostów poza zatrudnianiem służby do opieki nad monarszym potomstwem. W latach 20. XVII w. we fraucymerze funkcjonowało czterech królewiczów, jedna królowna, „jedna przybrana córka”, a właściwie kuzynka królowej księżniczka bawarska Maria Klara Wittelsbach.

Dwór królowej w czasach Anny i Konstancji Habsburżanek był, jak słusznie ujął to Walter Leitsch, „eine bayrische Insel mit einer österreichischen Chefîn” (Leitsch, 2009, s. 498), dominowali na nim poddani bawarskich Wittelsbachów, a nie jak powszechnie się przyjmuje Habsburgów austriackich.

Małżonki Zygmunta III Wazy można również postrzegać jako agentki transferu kulturowego. Dzięki nim tworzyła się nie tylko sieć dynastycznych powiązań, ale także sieć europejskich dworów – rozszerzała swój zasięg kosmopolityczna kultura dworska, przenosiły się modowe, artystyczne i muzyczne trendy. Na gruncie polskim zagadnienia te nie zostały jeszcze wyczerpująco przebadane, dlatego na zakończenie niniejszych rozważań o roli królowej jako pani dworu należy zgłosić jeszcze postulat badawczy – przeanalizowania następujących problemów: transmisji

19 Anna Habsburżanka do Marii Bawarskiej, Sztokholm, 20 IV 1594 (Dobner, 2015, s. 114–115).

i recepcji elementów dworskiego ceremoniału i etykiety (w tym wzorców dworskich ceremonii i uroczystości); ewentualnych zmian w strukturze i hierarchii dworu królowej; implementacji języka niemieckiego na dworze; mobilności muzyków, aktorów, śpiewaków operowych, tancerzy. Pozwoli to na lepsze poznanie dworu królowej jako sceny jej życia, przestrzeni jej działań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Źródła rękopiśmienne

Wiedeń, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Familienkorrespondenz A, Karton 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47.
Monachium, Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Kasten Schwarz, 6613–6614.

Źródła drukowane

Dobner, H. (2015). *Briefwechsel zwischen Erzherzogin Maria von Innerösterreich und ihrer Tochter Anna, Königin von Polen und Schweden, während ihres Aufenthaltes in Schweden 1593/1594 – Historische Analyse und Edition*. Wien: unveröffentlichte Masterarbeit. Pozyskano z: <https://theses.univie.ac.at/detail/34464#> (dostęp: 01.09.2022).

Lichy, K. i Hegedüs, O. (2022a). *Hofkorrespondenz von und an Ursula Meyer (1625–1629)*. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1625-1629.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

Lichy, K. i Hegedüs, O. (2022b). *Hofkorrespondenz von und an Ursula Meyer (1630–1634)*. Pozyskano z: <https://cbhist.pan.pl/wp-content/uploads/hofkorrespondenz-von-und-an-ursula-meyer-1630-1634.pdf> (dostęp: 01.09.2022).

Stieve, F. (1886). Wittelsbacher Briefe aus den Jahren 1590 bis 1610, vol. 1. *Abhandlungen der Historischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*, nr 17, 385–498.

Opracowania

Bogucka, M. (2009). The Court of Anna Jagiellon: Size, Structure and Functions. *Acta Poloniae Historica*, nr 99, 91–105.

- Fabiani, B. (1976). *Warszawski dwór Ludwiki Marii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Januszek-Sieradzka, A. (2017). *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Keller, K. (2016). Frauen und dynastische Herrschaft. Eine Einführung. W: B. Braun, K. Keller i M. Schnettger (red.), *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*. Wien: Böhlau Verlag
- Leitsch, W. (2009). *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, t. 1–4. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Lewandowska-Malec, I. (2008). Zabezpieczenie majątkowe królowych polskich na przełomie XVI i XVII w., oprawa wiana Anny i Konstancji z Habsburgów. W: M. Mięka (red.), *Prawo blisko człowieka : z dziejów prawa rodzinnego i spadkowego : materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 7-8 marca 2007 r.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 37–47.
- Marchwińska, A. (2008). *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Roth, E. (1967). *Erzherzogin Anna von Innerösterreich, Königin von Polen und Schweden. Leben und Stellung in der habsburgischen Politik ihrer Zeit (1573–1598)*. Graz: unveröffentlichte Dissertation.
- Szulc, T. (2015). Oprawa posagu królowych w szlacheckiej Rzeczypospolitej. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, nr 94, 123–148.
- Targosz, K. (1975). *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk

Aleksandra Barwicka-Makula – doktor nauk humanistycznych, historyk, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, autorka książki *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587–1592* (Katowice 2019), nominowanej do Nagrody im. Wacława Felczaka i Henryka Wereszyckiego. Prowadzi badania nad polityką zagraniczną i wewnętrzną Zygmunta III Wazy oraz życiem dworskim w dobie panowania pierwszego Wazy na polskim tronie. Interesują ją także losy polskich królowych pochodzących z dynastii Habsburgów.

